

Dán motívumok

Isidora Sekulić

Skandináviát három állam és három nép alkotja, vagyis inkább: három állam és egyetlen nagy népnek három ága, a geopolitikai és éghajlati viszonyok által három különböző sors felé taszítva. Norvégiát gránit- és jégtömegek súlya nyomja le, létfeltételei igen sanyarúak; lakossága ezért zord kedvű, hallgatag, gyenge képzelőerő, de rendkívül erős akarat jellemzi, gyakran, erkölcsi követelményeiben, a kegyetlenségig szigorú önmaga és mások iránt. Gondoljunk csak Ibsenre, ennek az országnak nagy írójára, akinek egy-egy drámája olykor valóságos inkvizíció az emberi gyarlóságok fölött. — Svédország enyhébb éghajlatú, tájalkata is lágyabb formákat mutat, változatosabb, és ezért üdébb és derűsebb. Bizonyos úri hagyományok kötik, mert valamikor, XII. Károly és Wasa Gusztáv idején, európai nagyhatalom volt, Oroszországgal, Angliával és Franciaországgal egy rangon. Talán innen ragadt meg a svéd népi színhagyományban annyi büszke és pazar, s no persze főúrián dolyfős és pókhendi vonás. Mindenesetre, a képzelet ott gazdag történelmi kincseskamrából meríthet. S folklórja talán még történelménél is gazdagabb. De a mitológiánál és a folklórnál is mesésebb tud lenni ezeknek a csodálatos északi tájaknak, a mese birodalmának egyik-másik írója. Selma Lagerlöf meséi úgy bomlanak elő, mint az álmok és a felhők. A „Felhő” egyébként is a skandináv költők és gondolkodók folytonosan visszatérő szóképe. — Dánia a legközelebb esik az európai kontinenshez, s a legmesszebb a sziklatömbök és gleccserek világától, Svédország és Lappföld kopár fennsíkjaitól. Dánia sík vidék, csak itt-ott fodorzák enyhe domborulatok, de szertefutó vizeivel, tengerszorosaival, csip-csup szigetecskéivel, hajóival, madaraival csupa mozgás, csipke, változatosság, nyugtalanság. Éghajlata a miénkhez hasonló, a mi kánikuláink és farkasordító teleink végletei nélkül. Dánián lehetetlen egyetlen közlekedési eszközzel átutazni: egyszer kompon vagyunk, majd hajón, majd vona-

ton, aztán kétüléssel könnyű csészán, majd kerékpáron, s ismét kompon, vízen. A part felől nézve Dánia olyan, mint valami nagy Velence. Az ország belsejében viszont olyan, akár egy hatalmas mintafarm, amelyet a kitartó munka és a biztos tudás felruházott a civilizáció és a gazdagság minden jelével: kastélyokkal, parkokkal, katedrálisokkal, mintaszertűen megművelt földekkel, kertekkel, vadászterületekkel. Olykor pedig egész Dánia valami kísérteties mozgó birodalomnak tűnik, ahol minden utazik valahová, úszik, mint a hold és a felhők. Aztán egyszerre az egész belevész a tenger párájába, eltűnik a part, eltűnnek az emberek, a hajók és a madarak irányt tévesztenek, és csak kérdő, kereső vijjogásaik hallatszanak. És amikor megint kisüt a nap és megnyílik a horizont, feltárul előttünk Koppenhága (Köbenhavn) mint egy játékszer, mint egy valódi város finom művű kicsinyített mása.

Andersen a neve annak a csodálatos dánnak, akit az isten „az álмок anyagából teremtett” (Shakespeare). Ez az író regénnyel kezdte, de felhagyott a regényírással: mert a regény túl komor dolog. Novellákat és drámákat is írt: az is túl komor volt. És akkor így szolt magához Andersen: meséket fogok írni; azahogy összeírtam már vagy két könyvre való mesét, de most valami még könnyűbbet és költőibbet kell keresnem. Megírta tehát a *Képeskönyvet*. Aztán kivette belőle a képeket is, és megszületett a *Képeskönyv képek nélkül*. Mi maradt meg ezek után? Valami tarka és könnyű, mint a buborék: kigömbölyödik, megcsillan a szivárvány minden színével, megrezdül, és vége. Ez, amit mondtunk, nem tréfa. Íme példának egy ilyen buborék, aminek alkotója a hold, a hold a dán égen. „A tenger csendes volt, mondta a hold, s a víz áttetsző, akár a levegő, amelyben úsztam. Mélyen a víz színe alatt furcsa növényeket láttam, amint hosszú-hosszú szárral emelkednek felém, mint valami erdő hatalmas fatörzsei. Fölöttük halazt az úszkáltak. Magasan a légben vadhattúk csapata húzott el. Egyikük kezdett lemaradozni, szárnyai bágyadtan csapkodtak, s csak szemével követte az egyre inkább távolodó égi karavánt. A fáradt hattúy kitárt szárnyakkal ráhullt, mint egy szappanbuborék, a víz tükreire. Fejét a szárnya alá dugta, s ott hevert mozdulatlanul, akár egy fehér lótoszvirág az alvó tavon. Szellő támadt, és a ragyogó víztükör gyűrűzni kezdett, mintha maga az éter mozdulna nagy, széles hullámokban. A hattúy fölkapta a fejét; a csillogó víz, mint egy kék láng, végigömlött mellén és hátán. A pirkadat fénye megérintette a piros felhőket, s a hattúy fölemelkedett megerősödvé, és szállni kezdett a nap felé, a távolban kékesen derengő part felé, amerre társai az imént elhúztak. Egyedül repült, valami hirtelen támadt heves vágyakozással a szívében. Ott szállt magában a reszkető, kék víztükör fölött...” Vajon mi ez, ha nem egy költemény-buborék? A hattúy valami vágyódástól úzve, magától kivált a csapatból, és átengedte magát a fáradtságnak, magától, mert így akarta, lehullt a víz színére, magától gyűjtött erőt, és maga folytatta az útját, maga vész el valahol, talán.

Ezen a ponton Andersennel, aki nagy költő volt, de egyben nagy gondolkodó is, érintkezik egy másik dán, aki gondolkodó volt, de költő is, Kierkegaard, aki szintén azt követelte, hogy az ember maga, a maga életével, sőt akár halálával is, valósítsa meg és fizesse meg a maga filozófiáját és a maga hitét.

A dániai Fünen tartományban, 1805 valamelyik napján, egy padlás-szobában, koldússzegény cipészmeister fiaként megszületett Hans Christian, családi nevén Andersen. Ez a zseniális dán tehát kortársa volt Puskinnak és Lermontovnak, Shelleynek és Keatsnek, Goethének és Heinének, Chateaubriandnak és a mi Rade püspökünknek. Istenem, micsoda kór, micsoda emberek csillagköre! És mennyi különböző és súlyosabbnál súlyosabb sors! Hans Christian rettenetesen szegény volt, külseje rút, apját korán elvesz-

tette, és sokáig maga sem tudta, mi a foglalkozása. Gyermekkorától vonzódott a színházhoz, és egy ideig karéneket és balettet tanult. Ez a nyurga, sovány, ferde gerincű, súlyos fejű és félszeg mozgású fiatalember mindenáron atlétaugrásokkal és grimaszokkal akarta mozgóztatni a közönséget, komolyakkal vagy tréfásakkal, ki tudja, hisz sokáig maga Andersen sem tudta, hogy tragikus vagy komikus színész-e, vagy talán mind a kettő együtt. Akárcsak egy meséjének bohóca, akiről így ír: „Már kicsi korában, amikor a gyerekekkel fogócskázott, kész paprikajancsi volt; a természet tette ilyené... A belseje azonban csupa fény volt és pompa. A színház volt vágyainak netovábbja. Ha szép sudár növésű, bizonyára nagy tragikus színész lesz belőle. Lelkét hősi érzések feszegették. És bohóc lett belőle.” Amikor Andersen és a színház kölcsönösen kiabrándultak egymásból, akadtak jó emberek, akik a már fölöttébb fiút bejuttatták a gimnáziumba. Itt, éppúgy, mint mindenütt a hasonzorúek, mindenki nevelésének és fűcsának találja, senki sem szereti és becsüli. De egy nap egy rendkívüli verset vesz elő a tarsolyából. Címe: *Egy gyerek haladoklik*. Andersen első költői témája tehát: a halál. S ezt a két motívumot mindvégig magával hordja, dédelgeti, és újra meg újra feldolgozza. (Az északi képzelet ellenállhatatlanul vonzódik a gyermek tragédiájához — Dickens, Dosztojevskij.) Az egyetemista Andersen, Andersen, a legényember, akit egy nő sem szeret, mind mélyebbre merül a problémákba és az elmélkedésbe. A társadalmat vizsgálja, és megírja a borzalmas *Ahasvért*, ezt a maró satírát. Aztán regényel és drámával folytatja, Don Quijote-i modorban, fájó-gunyorosan. Egyik regényének ezt a címet adta: *Lenni vagy nem lenni*. Meséit is, láttuk, bizonyos célzatosság jellemzi. De a nagy költő és a nagy gondolkodó az élet kegyetlenségét mesékbe és álmokba szűrte át. Gondoljunk csak a rút kiskacsa meséjére, a kiskacsára, amely egy furcsa, nagy tojásból nőtt ki, piszkosszürke tolla és idomtalan tagjainak rúttsága miatt minden megálázást el kellett tűrnie, végül megszökött, a halált is megkívánta, de egyszerre megmenekült, és megtalálta helyét, mert a rút kiskacsa — tulajdonképpen hattýú volt. Ez a mese mindenképpen a világ egyik legeredettebb önéletrajza.

Hogyan oldotta meg Andersen problémáit? Először is, mindet egybe sűrítette össze. Ez az északi ember módszere, azé az emberé, akit életének súlyos éghajlati körülményei elkerülhetetlenül arra tanítják, hogy a bajban és gondban a legelső dolog: minden kisebb problémát alárendelni a legnagyobbaknak. Mindent, ami volt és ami talán lesz, vonj össze a mába, amelyben te és környezeted éltek; az a probléma pedig, amelyet az élet keresztjeként veszel magadra, és amiből becsületkérdést csinálsz, legyen valóban magas rangú és mindennél többet érő. Andersen valószínűleg így fogalmazta meg a maga problémáját: e világ minden szerencsétlensége eltakarható a szeretettel; csökkenthető a szeretettel; megemmisíthető a szeretettel. A szív kegyelmes tud lenni, mint egy isten, és erős tud lenni, mint az oroszlán. Lehet, hogy északi hazájának csodálatos címere is eszébe járt: három oroszlán és kilenc szív, azaz: bátorság, amennyi kell, de háromszor annyi szeretet. Ám a szeretet nemcsak erő, amely városokat emel, hanem költészet is, mégpedig minden idők, minden ember és minden emberi kor egyetlen egyetemes költészete. Igen ám, de milyen formát öltön ez a költészet, amely egyaránt érvényes lesz gyerekek és felnőttek, egyszerű emberek és filozófusok számára? Andersenben készen állt ez a forma, a mese formája, ez a törekeny dióhéj, amelyben regény, tragédia, vígjáték, minden elfér. Andersen meséit olvassák a gyerekek, és azt hiszik, csak gyerekeknek íródtak. Olvassák a felnőttek, és elgondolkoznak: szigorúan véve, ez felnőtteknek szól. Olvassák a filozófusok és a vallási bölcselek, s a fejüket csóválják:

ez csak egy kurta kis mese, s a mesében vers, a versben egy mákszemnyi dinamit, s a dinamit közepében a szeretet, ami mindent legyőz.

Kövessük most nyomon egy rövid kis bemutatás keretében Andersen meséjét az anyáról, az anya szeretetéről és jogairól, illetve erről az egész problémakörrel. Miközben az anya egy pillanatra elmozdult a bölcsőtől, a halál fölkapta gyermekét, és futni kezdett vele. Az anya gondolkodás nélkül üldözőbe veszi a halált, és elhatározza, hogy bármi áron utóléri. Útközben rettenetes árat kell fizetnie azért, hogy megtudja, merre vitték a gyermekét. Egy helyütt vidám dalokat kell énekelnie, másutt keblét fölhasítva vérével kell melengtetnie egy fagyott tövist; végül a tengerbe dobja a szemét, és vak marad. De rövidebb úton s még a halál előtt megérkezik oda, a másik világra. Itt megtudja, hogy gyermeke mindaddig élni fog, amíg a halál oda nem ér, és le nem szakítja azt a kis virágot, amely a gyermek életét jelenti. Az anya megragadja és oroszlánóval szorongatja az életet jelentő virágszálat. S amikor a halál felülkerekedik, az anya ösztönösen megragad két másik virágot, és azzal fenyegetőzik, hogy letépi őket, tehát gyilkos lesz, ha azonnal nem adják vissza gyermekét. És itt a mesében a nagy fordulat: a filozófia és a vallás fordulópontja, ahol egy magasabb értelem s a közönséges emberi, sőt anyai szeretetnél is nemesebb érzés veszi át a szót. Ezen a ponton működésbe lép az emberi ösztönök dinamitja; de ezt a dinamitot eloltja és lelki fényével átvilágítja egy magasabb eszme, a keresztényi alázat és lemondás képében. Melyik az a filozófia, amely itt megfordítja és eldönti a helyzetet? A felebaráti szeretet keresztény filozófiája; de ugyanakkor az anya saját életével megszerzett, megvásárolt és kifizetett filozófiája is. Ott a másvilágon megengedték az anyának, hogy betekintse gyermekének jövőendő földi életét és azét a két másik teremtését is, akiket önző szeretete dühében el akart pusztítani. Az anya, látva ezeket a sorsokat, leküzdötte ösztönét, és ezekkel a szavakkal fordult a halálhoz: Vidd a gyermekemet, szakítsd le ezt a virágot, és ültess át abba a másik kertbe, amelyről hallom, hogy a gyermekem is szereti. De lássuk azt a filozófiát is, amelyet az anya a maga életével, tapasztalatával szerzett és kifizetett meg. Mit akarsz te, anya, a vértanúsággal? Akarod a gyermekedet. De a tiéd-e ő valóban, és ha igen, hogyan a tiéd? Mint egy gomb, vagy egy gyufaszál? Vagy úgy, ahogyan a gyermeked a babáját tartotta a magáénak? Olvasd el a baba, a gyufaszál, a gomb meséjét. Tudd meg, hogy nekik is megvan a maguk élete, a maguk sorsa, függetlenül tetőled! Tudd meg, hogy milyen hosszú élete van még hátra annak a gombnak, amelyet te egyszer megszerettél, felcicomáztad magadat vele, és végül eldobtad. Olvasd el, és ha nem a szintiszta igazság, ha nem a puszta tény az, amit elmondtam róla, ne legyen Andersen a nevem! És miféle tulajdonságról beszélés te, amikor a gyermekedet követeled? Azt mondogod: ezt a jogot az emberi értelem teremtette és támogatja. De ez az értelem nem azonos a legfőbb értelemmel. Ha nem volna ettől magasabb értelem, akkor ez sem létezhetne. Azt mondogod: gyermeked szív szerint a tiéd. De a gyermek senkinek sem a tulajdona, mert különálló lény, mert lelke az övé, és élete az övé, és ebből senkinek semmit sem engedhet át. A gyermek természetéből, mint ágak a fatörzsből, kapcsolatok és viszonyok százai futnak szét minden irányba, s kötik őt: gyakran rosszabb dolgokhoz, mint te vagy, anya; gyakran jobb dolgokhoz, mint te vagy, anya, olyasmikhez, amikről te nem is sejtetheted, hogy gyermekednek fontosabbak tenálad... Az ember és a gyermek kapcsolatai a világgal, ezzel és amavval a másikkal is, sugárszerűen lövellnek mindenfelé, az égbe, és persze az alvilágba is. Egyike ezeknek a kapcsolatoknak a halálhoz és az örökkévalósághoz fűzi, ahhoz, ahonnan jövünk és ahova megyünk. És ki merné állítani, hogy ez a kapcsolat hazug, oktalan, tagadnivaló? Mered-e te, még ha anya vagy is?

Andersen meséje csupa igazságból épül. És éppen ezzel alakítja át a világot: megsokszorozza az egzisztenciákat, megsokszorozza az emberek és tárgyak viszonyát, az élet néhány merőben új padlását és pincéjét építi fölénk és aláánk. S a filozófiából, amelyet életével fizetett meg, kihordta a tanítást: a jóság mindent össze tud kötni, mert mindenben, még a dinamitban is benne él a szeretet, és minden vonatkozásban akad hely a szeretetnek, a dolgok és események vallásos értelmezésének. Andersen a jóság fonalával köti össze az embert és a gilisztát: a giliszták, lám, alig látható csatornákat fúrnak a földbe, de ez a föld szellőztetésére szolgál, tehát segítséget nyújt a földművesnek. A jóság kötelékével fűzte az embert mind-ahhoz, ami ezt a világot és életet alkotja, még a szomorúság, a veszteség, a nyomor tényeihez és magához a halálhoz is. S ez a kötelék olyan természetes, hogy a gyermekek is megértéssel és helyesléssel olvassák. Andersen igen gyakran az értelem, a szépség és a filozófia végső szavát mondja ki, s mindezt egyidejűleg. Az pedig, hogy a gyerekek olvassák és szeretik, annak a jele, hogy mi valahányan, kora ifjúságunktól fogva, készen állunk az eszményi lény szerepére egy világban, ahol nem könnyű az élet, de mégis szép élni, ha az ember azért él, hogy az életével vásároljon meg és fizessen meg egy filozófiát. Nem azt a filozófiát, amelyet valamelyik rendszerből emel ki és tesz magáévá, hanem a saját filozófiáját, amely végeredményben rokonságban is lehet valamelyik tételes filozófiai rendszerrel, de megfizetni, megszerezni csak egy egzisztencia élete árán lehet.

A dánok jórészt kereskedők és hajósok, szóval olyan emberek, akik jól tudják, mit jelent a munka, a kockázat, a veszteség és az áldozat. Szeretnek enni-inni, de élvezettel merülnek el zenében, színházban, könyvekben is. Ezeknek az embereknek szívós fizikumból és kulturális nyugtalanságokból összeszőtt ereje a filozófia síkján a *lehetséges* hitében csúcsonaláik-e. Az ember feladata, mindegy, hogy valamilyen kereskedelmi ügyletben-e vagy a művészetben és a filozófiában, az ember feladata az, mondják a dánok, hogy valóra váltsa a *lehetőségeket*. Ha egy nép a feladatát *lehetőségnek* nevezi, szóval valami lebegő félvalóság, amely ezer és ezer formát és nevet ölthet, akkor ez a nép nagy képzeletőrről van megáldva. A dán e lehetőségek közé sorolja magát a szerencsét s a boldogságot is. A boldogságot megszerezni, birtokolni, az a lehetőségek ezreit tárja fel. A dán úgy építi a maga boldogságát, mint Andersen a meséit, mindenből: keresztényi könyörületességből, ábrándokból, tarka rongyokból. Így ír a boldogságról Andersen, aki sokáig nem ismerte a szerencsét, és a mi fogalmaink szerint soha nem is lehetett boldog. „Mi mindannyian ismerjük a boldogságot. Van, aki mindennap látja, mintha a nyomába szegődött volna. Mások csak bizonyos években és napokon találkoznak vele. Vannak aztán olyanok is, akik csak egyetlenegy nap kerülnek szembe vele. De nincs az az ember, aki legalább egyszer ne ismerte volna meg a boldogságot.”

Veszélyes oldala is van az ilyen „lehetőségekre” építő feladatmeghatározásnak. Az erős és tehetséges ember megszállott módjára veti magát macacs harcokba, egyoldalú és végeérhetetlen akarat-tornákba. Egyszer fényt keres — árnyék nélkül. Máskor meg mindenáron birokra akar kelni az öröggel. Ez a harc a lehetőséggel, a lehetőségért — jól tudjuk az irodalomból —, a skandináv tehetségeket gyakran végletekbe hajszolja. Végletekbe ment Ibsen, végletekbe ment Strindberg, végletekbe ment Kjerkegaard, a dán gondolkodó és író is. Valamennyiük stílusában van valami perlekedő hang: nem hisznek, pörölycsapásokkal döngetik az igazságot, szatírába vetik át magukat, irracionálisba csannak át, lelki szigeteket teremtenek. De nemcsak szellemileg, hanem testileg, egész életükkel, vérükkel és hússukkal is elszigetelik magukat egy-egy etikai feladat megoldása vagy valamilyen filozófia kedvéért. Ezt az utat követik szinte szabály szerint a

skandináv tehetségek. Még azok a legharmonikusabbak is, mint Holberg, a dán vígjátékiró. Annál inkább megfigyelhető ez az életút a misztikus és felhős zsenik esetében, amilyen a dánoknál Öhlenschläger, a tragédiáíró, Jacobsen, a jólismert regényíró és Kierkegaard, a gondolkodó. Kierkegaard például, noha ízig-veérg gondolkodó, épp a gondolatot vette üldözőbe. Meri hogy: a gondolatok, definíciók és képletek világában könnyű elrendezni az elrendeznivalókat, és aztán nyugovóra térni. Ő más „lehetőséget” kutatott. Ez pedig: eljutni odáig, „hogy a gondolatot már nem lehet tovább gondolni”, s át kell térni a gondolat valóra váltására, még akkor is, ha ez egyet jelent a felmorzsolódással, a megsemmisüléssel. Kierkegaard-t a dánok közt példa nélkül álló indulat fűti, gondolatokban, szavakban, élettényekben és elhatározásokban egyaránt. Egyik fő tétele a következő: mindent, amit teszünk és amik vagyunk, önmagunkkal kell igazolnunk, önmagunkkal kell kezkeskednünk érte. Léted, egzisztenciád ne a más igazságán, hanem a magad igazságán alapuljon. Ne formulákkal és gondolatokkal igazold magad, hanem az étetteddel. A saját életed igazsága szerint legyen igazad, vagy ne legyen igazad, légy boldog vagy boldogtalan, győzz vagy bukj. Ha valamit megértettél és felfogtál, akkor ennek a nevében kell létezned, *egzisztálnod*. Márpedig a magunk igazsága szerint egzisztálni Kierkegaard-nak azt jelentí, hogy elmegyünk, ha kell a dolgok legvégső végéig, reményben, kétségbeesésben, hitben egyaránt. Az egzisztenciát nem gondolni kell, hanem teremteni, méghozzá a lehetőségek legvégső határáig, azaz a lehetetlenség legyőzéséig. Jobban mondva: az egzisztencia — harc az értelem nevében emelt korlátok ellen. Szóval, harc az értelem ellen, már amennyiben nem akarunk korlátokat, nem akarjuk az ész uralmát, mert az ész mindig ki akar bújni a szenvedések alól. Az aktív egzisztenciának túl kell lépnie az értelem határain, még ha ez összeomlást, szegett szárnyakat jelent is, ha egy igazságot ily módon jobban tudunk igazolni, mint értelemmel. Ezek a tört szárnyak, ez a skandináv észak erkölcsének nagy jelképe. A skandináv irodalom hősei könyörtelenül törődísk saját szárnyaikat és mások szárnyait, vlogatás nélkül. Egyébként oly emberi ez az erkölcs: mindenkí, még a gyermekek is borzalommal elegy tisztelettel tekintenek a hősré, aki szárnyát szegve bizonyítja az igazát. Az egzisztenciával is bizonyítani kell. Csakugyan, van valami ellenállhatatlan valóság ezekben a hősi szegett szárnyakban. Ezt a gondolatot képviselte Kierkegaard mint gondolkodó és mint költő. De hiszen nem írta-e már Njegos is: „A vitéznek tragikus vég jár nyomában.” Kierkegaard képzetében azonban a végsőkíg aktív egzisztencia az északi ember életének különleges kategóriájából kinöve nyeri el valódi mértékét. Északon az emberélet különösen értékes: mert kevés az ember; mert a természet kivételesen veszélyes titkaival kell együtt élni; mert a skandináv protestantizmus különbözik a némettől és az angoltól. A skandináv gnózis szerint az isteni az emberben nem isten kegyelmének kérdése, amelyben az egyik ember részesül, a másik nem; ahogyan, mondjuk, Kálvin tanította. Az isteni csíra bele van ágyazva az ember természetébe, hozzátartozik, egyetemesen, kivétel nélkül. Innen ered a skandináv gondolkodóknál, filozófusoknál és teológusoknál az örök harcos ember eszméje. Ebben gyökerezik istentagadásuk, vagy legalábbis a kereszténységről mondott bírálatuk is.

A régi filozófusok, már egyes régi görögök is, de különösen később, a neoplatonisták és a misztikusok így szóltak: Vegyétek el a testemet! Kierkegaard, épp ellenkezőleg, így fohászkozik: Adjatok nekem testet! Persze, nem az érzékek és az érzéki örömök summáját, hanem a testet, mint az életerő hordozóját, ami által, aminek a harca által lehetségessé válhat valami, ami eddig nem volt lehetségés. Kierkegaard ezzel összhangban követeli, hogy az eszmei kategóriákat *idomítsuk* az élet kategóriáihoz, ahelyett,

hogy a régi szokás szerint az élet kategóriáit fölemelnénk, elvont eszmékké „magasztosítanánk”. Kierkegaard erős testet követel, az élniakarás szenvedélyével felruházott testet; csak az ilyen test lehet jó harcostárs az elvont és távoli eredményekért, a filozófiai rendszereket túllépő célokért folytatott küzdelemben. Kierkegaard azt tanította, hogy van az emberben valami nagyobb erő az értelemnél, magasabb erő a gondolatnál; ez pedig az élet és a szív. Csakugyan, más az, ami az emberben tenyészik, és más az, ami az emberben gondolkodik. Kierkegaard nekirontott a ma oly hatalmas Hegel zárt rendszerének, harcba szállt Hegel módszere ellen, amely mindent úgy magyaráz, hogy a dolgokat egy bizonyos fókig vezeti és tovább nem, vagyis elismeri a határokat; s az istennek, akiben nem hisz, valamilyen pusztán formális helyet és funkciót igyekszik találni a maga tökéletesen megépített rendszerében. Kierkegaard erőszakos vérmérséklet: olyan életerőt igényel, amely erővel legyúri a gondolatokat, és túllép a határokon, a csodák vagy a képtelenség határain is. A képtelenség Kierkegaard számára az a valóság, amely csak a meg nem félemlíthető életnek hozzáférhető, annak az életnek, amelyet semmilyen *külszín* nem tud elijeszteni. Kierkegaard saját életének tapasztalataiból hámozza ki a maga igazságát: ha az isten nem Hegel korlátok közé szorított istene, ha az isten nem az ember gondolataihoz szól, hanem az ember életét és szívét gyűjtja meg, akkor az emberi élet feladatai hihetetlen térségekre nőnek át, az ember ereje a lehetetlenségig fokozódik. Tudjuk, hogy a hősök tettei valóban átlélik az ész és az értelem határait. Kierkegaard és nyomában a korszerű, úgynevezett egzisztencialista filozófusok egész sora, akik tanakban felhasználják Kierkegaard eszméit is, szívesen hivatkoznak az őtestamentumi Jőbra mint a minden határon túllépő, a képtelenséget érintő emberi életerő példájára, abban az értelemben, ahogyan a képtelenséget főntebb már megjelöltük. Jób a megtestesült életerő: testével és lelkével, egész lényével és létével. A legenda szerint isten elvett Jóbtól mindent: gyermekeit, vagyonát, egészségét. De Jób nem nyugodott, nem igazságtalana magát az emlékezéssel mindarra, amije volt, sem hálaadással mindazért, ami volt, Jób nem *csüggedt*. Jób csak egyet követelt saját erejétől és az isten hatalmától: hogy ismétlődjön meg mindaz, ami volt, hogy szerezzé vissza mindazt, amije volt. Megtagadta az emlékezést, tehát megtagadta a dolgok eszméjét, helyette magukat a dolgokat követelte, azt, hogy ismétlődjön meg mindaz, ami azelőtt tény volt, hogy újuljon föl minden egy új létben. A dolgokról alkotott eszmék mindig viszonylagosak. Az élet viszont magukat a dolgokat, azok teljes ténybeli jelentőségét követeli. Az élet nem akar csupán gondolatokban és emlékekben élni. Amint tudjuk, az isten megadta magát Jőbnak az életerő harcósának; azaz meghajolt Jőbnak istenbe és önmagába vetett forró hite előtt, hogy lehetséges visszaállítani azt, ami volt. És Jób újra kezdte a létet; szinte mondhatni: még egy életet nyert; tanúbizonysága lett egy igazságnak, nemcsak annak eszmei értelmében, hanem aktivizált formájában is.

Kierkegaard a „lehetőség” szerencsésen megtalált fogalmával jelölte ezt a folyamatot, ezt a harcot az élet testi és szellemi elve nevében. Tehát harc a lehetőségért. Más szóval: az erős élet harca azért, hogy a lehetséges a lehetetlenségig terjedjen. Kierkegaard egy igen érdekes mondásba ágyazta ezt a tanítását: „A lehetőség gyógyír minden emberi gyarlóságra”. Nem kell ezt a tanítást összetéveszteni a keresztényi tannal: hogy az isten mindenható, és hogy az embernek mindig reménykednie kell. Kierkegaard elutasítja a passzív reménykedést, nem akar semmilyen korlátot, számára az ember tevékeny munkatársa, sőt ébresztője istennek. Az erős Jób bizonyos értelemben egy isteni tett ihletője volt. Talán egyik-másik „csodátett” is ezzel magyarázhatunk. Kierkegaard így ír az embernek erről a

végso kig aktivizált istenhitérol: „A lehetséges hitének ez a harca, ha szabad így mondanom, az örületig megy el. Éspedig azért, mert egyedül a lehetőség mentheti meg az embert és a helyzetet. Ha valaki a kétségbeesés határán van, mit mondhatunk? Azt mondjuk: teremtetek neki valamilyen esélyt, valamilyen lehetőséget, mert csak az mentheti meg. Tegyétek, hogy valami, bármilyen lehetségessé váljon, és a kétségbeesés föléled, megint könnyebben lélegzik. Lehetőség nélkül olyan az ember, mint levegő nélkül. Olykor már maga az emberi találekonyosság is elegendő valamilyen lehetőség megteremtéséhez. És ha valaki isten felől kérdez bennünket, akkor itt is csak az segít, hogy istennek lehetősége van valóra váltani minden lehetőséget.”

Ez volna Kierkegaard gondolkodói művének egyik leglényegesebb jellemvonása. Kierkegaard hívei, az egzisztencialista filozófusok, éppúgy, mint Kierkegaard maga is, azt mondják, hogy az ő filozófiájuk léte az életben van, szemben a tételes filozófiákkal, amelyek az élet fölött állnak. Ezzel kapcsolatban ezek a filozófusok, elsősorban Kierkegaard, a gondolkodói eljárás kétféle módját különböztetik meg. Vegyük például az „igazság” fogalmát. A tételes filozófia az objektív az emberen kívül álló, az ész és értelem által felállított igazság kategóriáját ismeri. Ezt az igazságot persze rendszerint idegen elmék állították fel, és a mi dolgunk csak az, hogy elfogadjuk. Az egzisztencialista filozófia ezzel szemben a szubjektív igazságot akarja. Ezt akarja, mert hiszi, hogy létezik. Persze nem bármilyen szubjektum holmi szeszélyes feltevései formájában, hanem egy folyamat keretében: az egyének, a szubjektumnak mindentől alá kell vetnie magát az igazságnak, amelyet maga alakít ki, és maga fizet meg egész életével és munkájával, szellemével és testével, s ha kell, szenvedéseivel és halálával is. A tételes filozófia azt várja tőlünk, hogy egy igazságot elfogadjunk, és aztán higgyünk benne. Kierkegaard viszont azt kívánja, hogy egy igazságot egész lényünkkel, minden cselekedetünkkel *okarjuk*. Ebben rejlik Kierkegaard paradoxszerű mondasának értelme, mármint hogy „a szubjektívítás a legnagyobb érték”. Valószínű, hogy ennek a tanításnak is megvan a gyenge pontja, mégpedig, s ez is világos, az etikájában. Ez is, mint minden etika, amint gyakorlati megvalósítására kerül sor, kimutatja gyenge pontját. Például: aligha lehetséges, hogy valaki „szubjektív igazát” bizonyítva, önmaga szenvedjen. Rendszerint magával ránt a szenvedésbe másokat is, legalábbis a hozzá legközelebb állókat. Ha a közösségnek szenvednie kell valamilyen *objektív* igazságért, szenvedése indokolt. De a szubjektív igazságért? ... Jusson csak eszünkbe Ibsen Brand pásztora. Vagy Kierkegaard esete, amikor hirtelen megvárta az nélkül. felbontotta jegységét... De ha a szubjektív igazság valóban érték, objektív értelemben is érték, akkor annál tisztább fényű az az *egyéni etika*, amelyet Kierkegaard képvisel. Kierkegaard és az egzisztencialista filozófusok megkövetelik, az elme és a szellem fokozott munkáia mellett, egész életünk átalakítását, annak valamennyi problémáival szemben, a leghétköznapiabbaktól a legmagasabbrendűekig, az anagaktól a vallásiakig. Egyszóval: azt követelik, hogy a lélek az emberben és az ember életében legyen jelen s nem tézisekben és teorémákban. Kierkegaard így ír: „Mi a lélek? A lélek az a mennyiség, amely jelöli az emberi tudat hatalmát az ember *élete fölött*, s nem az ember életétől távol. Ennek a tudatnak az ereje által a gondolatnak tetté kell válnia, a lelki egyéniség megvalósulásává az *életben*. Mert a lelki érték nem képletekben, szavakban, rendszerekben található, abban, amiben a sajátom és a másé keveredik, hanem valamiben, ami kezdettől fogva az enyém, az én sajátom.” Ezzel kapcsolatban egy francia gondolkodó így magyarázta a „test”

értelmét Kierkegaard tanításában: „A test szenvedélye az, hogy egy élet igazsága szerint éljen.”

Sören Kierkegaard 1813-ban született Koppenhágában. Hőbortos apja valami súlyos, hősies, de ugyanakkor misztikus és sötét vallásos fegyelem csiráját ültette el fiában. Ezt azzal érte el, hogy beavatta valamibe a még éretlen gyermeket, sohasem tudódott ki, hogy mibe, talán életének vagy jellemének valamely sötét titkába. Ez az apa arra oktatta a gyenge fiúcskát, hogy ne legyenek különböző kötelességei, hanem csak egyetlen, igazán nagy kötelessége. Azt követelte ettől a fiatal lélettől, hogy szedje össze minden erejét, és állítson maga elé egyetlen nagy célt. Mindezt a „lehetőség” hite nevében követelte a fiától, akiben erre a „lehetőségre” valószínűleg biztosítékot látott. Az ifjú Kierkegaard még egy lényvel vagy eseménnyel találkozott, amely előbb őt, Kierkegaard-t alakította át, hogy aztán az író az egészet egy hosszú filozófiai perré változtassa. Senki sem tudta, és máig sem tudja, mi készítette Kierkegaard-t arra, hogy meghökkenve valamennyi kortársát, váratlanul eljegyezze magát. Brandes dán kritikus, a kis Dánia még egy európai hírű egyénisége, egy helyütt nagyon gunyorosan nyilatkozott honfitársának erről a furcsa eljegyzéséről. Brandes nagyjából ilyesmit mond (emlékezetből idézek): Úgy valahogy vagyunk Kierkegaard eljegyzésével, mintha ama mondabeli Simon, a szigorú aszkéta, aki elhatározta, hogy haláláig fönn csücsül egy oszlop tetején, ahol még neki egymagának is alig van hely, szóval mintha ez a Simon egyszerre fogná magát, lemászna az oszlopról, karon fogna egy hölgyet, és felszólítaná, hogy odafönn, nem éppen a legkényelmesebb körülmények közt, kezdjenek házaséletet. Mi a magunk részéről még hozzátehetnénk: ez igazi skandináv vonás, ez az az ösztön, amely arra kényszeríti őket, hogy a kínos dolgokat még inkább megkeressék s tovább bonyolítsák, mindezzel, még a „női elemmel” is, mégpedig épp ott, ahol ennek az elemnek nincs természetes helye, a „lehetőség” esélyeit és harcát a nők nagyon is egyenlőtlen módon megnehezítik. Ibsen is, Strindberg is az léttel szemben támasztott absztrakt igényeikbe bekebelezte a nőt, nagyon gyakran hiábavaló igyekezettel. Eltűlozzák a nő adta pozitív és negatív „lehetőségeket” egyaránt. A norvég Ibsen keményfejűen kitartott asszonyai mellett. Kierkegaard, körülbelül úgy, ahogyan Strindberg tette volna, úgy intézte el jegyességét, hogy felbontotta. Fönnmaradt képeiből ítélve, Kierkegaard, a végzett teológus, igen szép arcú, nemes vonású fiatalember volt; de ezen az arcon már pusztán szemmel is fölfedezhető valami súlyos betegség nyoma vagy előjele. De a „szerető” ebben a völegényben abból a fajtából való volt, amelynek az asszony csak tapasztalat valamilyen egészen különleges életfeladatot betöltéséhez. Kierkegaard sikertelen eljegyzése egy művet szült: az *Egy csábító naplóját*. Ez a legfurcsább irodalmi alkotások egyike: regény és értekezés egyszerre; értelmes és eredeti úgy is mint költészet, úgy is mint tanulmány, mint erkölcs és mint erkölcstelenség, emberi és embertelen és emberfölötti szempontok gyűjteménye. Kierkegaard ebben a művében könyörtelenül indiszkrét volt magával szemben és a lánnyal szemben is. Mindehben a képzetet is jócskán közrejátszott. A dán közvélemény megtámadta és erkölcstelennek bélyegezte a *Napló* szerzőjét. A kritika kegyetlenül eltemette. Hogy mi történt valójában a jegyespár között, mindmáig rejtély maradt. Kierkegaard is, a lány is mélyen hallgattak. A *Napló*ban közölt levelek — irodalom. Kierkegaard megsemmisítette minden intímabb jellegű papirosát. Egyes későbbi műveiből esetleg arra következtethetünk, hogy a lányt továbbra is szerette, s hogy őmiatta, valamilyen túlhajszolt önsanyargatás végett feketítette be magát, illetve a *Napló* „csábítóját”. Ez a velejéig gondolkodó ember, az élet igazságainak

szenvedélyes kutatója, igen kevésbé volt gavallér menyasszonyához és az egész „jegyeségi” kérdésszövevény tényeihez. A *Naplót* ezekkel a szavakkal fejezi be: „Nem akarok többé rá gondolni. Elvesztette az illatát... Nem akarok elbűcsúzni sem tőle, mert semmi sem visszataszítóbb, mint a női könnyek és a női rimánkodás. A nő mindent fölforgat, de semmit sem tud megváltoztatni. Szerettem, de a lelkem már nem tud foglalkozni vele. Ha isten volnék, azt tenném vele, mint Neptun egyik nimfájával, férfivá változtatnám.”

Ez a *Napló*, sok más és egészen másnemű értekezéssel együtt belekerült egy átfogó műbe, amelynek Kierkegaard ezt a jellegzetes címet adta: *Vagy-vagy*. Ez a könyv nagyjából a következő dilemmákat öleli fel: 1. vagy emlékezés arra, amit elvesztettünk, vagy tettekrekészés, hogy mindent visszaszerezzük; 2. vagy a határok elismerése, vagy tevékeny hit a végső lehetőségekben, abban, amit az író képtelenségnek nevez; 3. vagy az én titkom valamilyen cselekedetben, az én reményem, az én bűnöm, az én ellentmondásom, vagy valami, ami mindenkinek közös, ami idegen gondolatokból szövdődik össze; 4. vagy hit, vagy közömbösség. Kierkegaard szereti az ilyenfajta állásfoglalást: egyiket a kettő közül, vagy-vagy. Ő maga is gyakran rohamozott, felváltva: hol valamiért, hol valami ellen; de ez a roham mindig tiszta, mindig megalkuvás nélküli volt. Mindenben követte a szeszélyes élettapasztalat módszerét s azt a szabályt, hogy minden filozófiának be kell hatolnia az egzisztencia struktúrájába. Más szóval: menekülni minden rendszertől, mert a rendszerzés rögzít, törvénybe mervít. Az életakció fölötté áll minden spekulatív elméletnek. A rendszerezésnél sokkal jobb a töredékes gondolkodói módszer: részenként feltárni valamit, ami aztán utat nyit az újabb meg újabb megismeréseknek. A megismerés Kierkegaard szerint a gondolkodás folyamatának befejező szakasza, de olyan értelemben, hogy általa készen állunk a tevékeny „fölröpülésre”. „A megismerés, a pontos, világos, határozott és szenvedélyes megismerés igen nagy fontosságú, mert általa szerzünk képességet és készséget az akcióra”. Jellemző Kierkegaard-ra a „szenvedélyes megismerés” fogalma; azaz a gondolkodás minden eredményét az életnek kell átvennie, az egzisztenciába kell beleágyazni, a tett és megvalósulás területére kell kivetíteni. Kierkegaard igen képletesen fejtegeti, milyen különbözők az emberek a tettekrekészés szempontjából: „...majdnem annyira különbözők ebből a szempontból, mint a madarak a gyors fölröpülés szempontjából. Vannak madarak, amelyek könnyedén, hirtelen elhatározással hagyják el az ágat, amelyen ültek, és fölröppennek büszkén, merészen, egvest az ég felé. Más, nehezkesebb, lustább madarak, például a varjúk, mielőtt fölröppennének, jóformán nem is tudják, hova és miért, egyik lábukkal eleresztik az ágat, de nyomban vissza is húzzák, és nem szállnak föl. Aztán csapkodni kezdenek a szárnyukkal, de lábuk még mindig szorosan tartja az ágat, függnek rajta, mint valami sötét gomolyag, míg végre összegyűjtenek magukban annyi elhatározást, amennyi egy repüléshez szükséges.” Kierkegaard képe nagyszerűen találó. Az elhatározott, megoldott, egyenes vonalú fölröpülés egyértelmű az egész élet, minden életerő tettehrívásával, hogy kilépjünk az érzéki egzisztenciából, és hozzáfogjunk egy jól felfogott feladat valóra váltásához. A varjú pedig azoknak a jelképe, akik esetleg meg is értették, amit tudniok vagy tenniök kell, de az élet „ahe-lyett, hogy egyenesen előre mutatna, kanyarogni kezd”. Persze, nem az egyetlen jelkép ez Kierkegaardnál. Kierkegaard költő volt, és értett a szép és rút, finom mívű és gorombán tolakodó képek formálásához. Germán típus: nem harmonikus, hanem erőteljesen előretörő, egyetlen irányban: *vagy-vagy*.

Kierkegaard ma az egzisztencialista filozófusok egyik kiinduló pontja: Martin Heideggernek a németeknél, Nikolaj Bergajevnak az oroszoknál, hogy csak néhány példát említsünk. Ez az iskola kitartóan rohamozza a száraz logikai észjárását az emberben és a filozófiai tanokban egyaránt, követeli, hogy az élet uralkodjon az életen, hogy az élet szenvedélye visszanyerje lelki jelentését. Kierkegaard-t manapság sokat fordítják és magyarázzák. De abban az időben, nyolcvanvalahány évvel ezelőtt — Kierkegaard 1885-ben halt meg, negyvenkét éves korában — „rút kiskacsának”, elfajzott csodabogárnak számított. Üldözték, gyűlölték, megalázták. Azzal vádolták őt, a teológust, a polgári körök és az egyház egyaránt, hogy tagadja az etikát. Vádolói persze arra az etikára gondoltak, amelyet az értelem körvonalaz, amelyet tankönyvnek nyomtatnak ki, tanári katedrákról adnak elő, amelyből a diákok vizsgáznak. Kierkegaard viszont egészen mást akart: azt, hogy az etika és az erkölcsi érzés az élet által nyerjen bizonyosságot, hogy az életet *vagy-vagy* elé állítsuk, és amikor választott, egyenesen, szenvedélyesen, vagy ahogyan Kierkegaard-nak még szokása volt mondani, „kétségbeesetten”, kanyarok nélkül haladjon előre. Ibsen híres alakját, Brandot, Kierkegaard etikájának bemutatása s talán bírálata végett teremtette. Brand választás előtt áll: „mindent vagy semmit”, s a kettő közül a nehezebbiket választja és valósítja meg, ezzel sok szerencsétlenséget zúdítva önmagára és másokra is. Kierkegaard igazolta volna Brandot: az erkölcs nem rendszer, nem is tudományág, hanem élethalálharc; a filozófiai eszmék pedig azért vannak, hogy igazolják azt, ami az életben, így Brand életében is, történik. Az élet erkölcsi célja a következő: erőt gyűjteni, hogy kitörhessünk az érzéki egzisztenciából. Az eszmék dolga pedig az, hogy szentesítsék az élet harcait, és magyarázzák e harc ellentmondásait. Szemére vetették Kierkegaard-nak, hogy szerelmes a paradoxonokba. És csakugyan, előszeretettel írt és ápolta a paradoxonokat. De hát nincs is gondolkodó, aki ne ütközött volna paradoxonokba. Shakespeare tele van velük. A görög tragédiáiról lépten-nyomon beléjük botlanak. Aiszkhülosz paradoxona (az *Agamemnon* című tragédiájában), hogy „az orvosság gyakran fájdalmasabb, mint maga a fájdalom”, örök időkre a világ problémája maradt. Szemére vetették Kierkegaard-nak miért ír mindenféléről, asszonyról, házasságról, politikáról. Mások meg felrótták neki: miért von be a filozófiába olyasmit, ami csak az életben játszik szerepet. Például a fájdalom, a félelem, a kétségbeesés, a halál problémáit.

Úgy érezzük, hogy Kierkegaard már azzal tökéletesen megfelelt az efféle ellenvetésekre, hogy kijelentette: szerinte az élet mindent felölel, tehát tovább hatol és többet elbir, mint minden egyéni képesség, potencia, funkció együttvéve. Persze, nem minden élet képes erre, hanem csak az az élet, amely a legnehezebb feladatra vállalkozik; az az élet, amely előzőleg magáévá tette a filozófiai megismerést, s azután e megismerés alapján akcióba lép. Amikor Kierkegaard például a félelemről ír, arról, ami miatt ma a legtöbbet emlegetik és szidják szociológusok és politikusok — ezt úgy teszi, hogy a félelemet kiemeli lélektani kereteiből, átválttatja, ezt is, a félelmet, életerővé, a legmagasabb fokú aktivitás serkentőjévé. Kierkegaard-nak a félelem valami állandó aggodás a jóért. „Jaj annak, aki ezt a félelmet eldobja magától... Ha valaki egyedül vergődik át az életen... de ez a félelem szegődik mellé, minden jó lesz. Ez a félelem jobbat akar neki, mint a legjobb barát”. Még furcsábbnak tűnt fel a kortársak előtt Kierkegaard tanítása a kétségbeesésről. Egy koppenhágai élclap kinevezte kétségbeesett filozófusnak. Ma már azonban a legkomolyabban értéklik, magyarázzák és bírálják ezt a tanítását. A kétségbeesés valóban zord, majdhogynem beteg szó. De ha az embertől többet követel-

lünk, mint amennyit az értelem megkíván és engedélyez, és ha az ember elindul arra, amerre ez a hősies erő vonzza, akkor egy fajta kétségbeesett állapotba kerül, ami ebben az esetben egyértelmű egy bizonyos dinamikus, cselekvésre indított állapottal. Amikor Njegosz így szól: „Legyen tehát az, ami nem lehet”, mi más ez, mint a kétségbeesés egy formája? Vannak a végsőkéig abszurd, határaitak vesztett igazságok, s az élet mégis valóra váltja őket, egyének vagy közösségek élete, egyetlen kétségbeesett erőfeszítésbe torkollva. E megvalósulás hatóereje annál nagyobb, „minél erősebb és igazabb a kétségbeesés” — tanítja Kierkegaard. Az ember el is bukhat, pórul is járhat — pórul járt Kierkegaard is —, de se baj, a megvalósulás ezzel még mélyebb rétegekbe hatolt, és majd más életek kelnek birookra a nagy igazságokat rejtő képtelenséggel és kétségbeeséssel. A bukás olykor többet ér a diadalnál. Ez is, Kierkegaard vigasztalására, az örök és érvényes paradoxonok egyike. Kierkegaard egykor elbukása ma hazájának dicsőségére válik: egykor megrokkant fiától indul ki ma a korszerű gondolkodás, a korszerű filozófia jó része. Kierkegaard egy helyütt így ír a félelemről és kétségbeesésről: „A lélek minden áron át akar törni, de nem bír. Mindig becsapják. Az érzékek és élvezetek telhetetlensége vagy jólakottsága fölébe kerekedik. De a lélek egyszerre megsűrűdik, sötét felhőgomollyá áll össze, haragjával ráfekszik az emberre, a lélek félelemmé és kétségbeeséssé változik, és többé semmilyen élvezet nem oldhatja fel. Veszetek egy pillantást az ilyen emberre. Tekintete sötét, senki sem állja a pillantását. Ez a tekintet villámokat szór, és rettegést kelt, mert a szem mögött a fölkavart lélek gomolyog. Királyi pillantás ez, az egész világ reszket előtte. De a legmélyebb mélységében félelem és kétségbeesés rejlik”. Az ilyen írástól nem lehet megtagadni sem általános emberi igazát, sem a mély személyes tapasztalat vonzóerejét.

Talán egészen logikusan, vagy mert annyira kihívták, Kierkegaard utolsó írásaiban e kétségbeesés jó részét az egyházi kereszténység és a dán egyház ellen fordította. Kierkegaard ezekkel a műveivel végül is felhívta az egész ország figyelmét magára és részben maga ellen. Mindenesetre azzal, hogy hadakozása közben feltárta a maga személyes, utolsó leheletéig egyenes vonalúan keresztülvitt életstílusát, és megmutatta, mit jelenthet egy egész élet összpontosítása egyetlen szellemi feladat betöltésére, Kierkegaard pozitív értelemben hatott korának szellemére. A kereszténység bírálatában Kierkegaard olyan merészséget tanúsít, amilyent csak az élettapasztalat diktálhat. „Ha valami kifogásom lehet a kereszténység ellen, íme: honnan vette a kereszténység azt az eszmét, hogy lehetségessé válhat minden ember számára, vagy legalábbis sokak számára! Azt a kereszténységet, amit Krisztus hirdet, senki sem bírná elviselni. Ha az apostolok kezdi hirdetni, máris könnyebb bevenni. S ha valami ostoba hirdeti, lám, itt vagyunk ezerszámra, keresztények!” Hogyan értjük Kierkegaard-nak ezeket a szavait? Támasszuk alá Kierkegaard tanításának alap gondolatával: mindenkinek önmagában, saját életével kell keresztényé válnia, nem pedig holmi tömegekre rátkmált eszme nevében. Az isten mindannyiunkhoz személy szerint fordul, az eszme pedig a tömegeknek szolgál. Az egyházi kereszténység tehát nem isten, hanem csak eszme. Az eszme pedig nem aktív, az eszme történelmi kategória. S ami történelmi, abban már nincs élő ideg, nincs ellentmondás, nincs meg az, ami az adott pillanatban, felkelve az eszme ellen, megtehetné — Kierkegaard szerencsés kifejezésével élve — azt a „minőségi ugrást”, amely az életet rászabadíthatná nagy feladatára, s megteremtene a kapcsot időleges és örökkévaló között. Ez a gondolatsor vezeti Kierkegaard-t a kövekeztetéshez: nincs a világon egyetlen igazi keresztény sem. „Csak egyetlenegy keresztény volt, az, akinek ürü-

gyén a kereszténység létrejött.” A papok pedig, mondja Kierkegaard, „egyszerűen abból élnek, hogy Krisztust valaha keresztire feszítették”. A papok állhatatosan hirdetik az eszméért hozott áldozat *eszméjét*. De ez persze csak eszme, nem igazi áldozat, nem igazi eleven akció. Mindenkinek személy szerint arra kell törekednie, hogy „kivételes lény” legyen, ez pedig oly súlyos és nagy feladat, hogy ebből a szempontból „még egy családon belül is elkerülhetetlenek az összetűzések, ellentétek és ellentmondások”.

Mint minden igazán nagy és kivételes embernél, Kierkegaard esetében is gyorsan bekövetkezik a tragédia. Kierkegaard azért harcolt, hogy a lehetetlen lehetségessé váljék. Egyebek között a maga erejéből akart keresztény lenni, és azzal végezte, hogy mindenestől megtagadta a kereszténység lehetségességét. És hatalmába kerítette egy kétségbeesés, egy újfajta kétségbeesés, amely megtagadtatta vele saját egykori pozitív kétségbeeséseit is. Elfogta a kétely: talán a legtevékenyebb ember életének sem a szabadság, hanem a muszáj a végső értelme, és talán éppen ez a *muszáj!* az igazi isteni szó. Egyszerűen: az erős élet szószólója a tragikum útjára lépett. Neki sem sikerült a végsőkig egybeolvasztania életet és ideológiát! De fölvette a keresztet, és önmaga csúcsán kitűzte a zászlót, az elkövetkező harcosoknak örökölni: hogy az ember a maga személyi drámáját helyezze az életproblémák és a filozófiai problémák központjába, s hogy a filozófiát állítsa életcéljainak szolgálatába. Ez a formai, elméleti végkövetkeztetés így hangzik: az élet gyötrelme végeérhetetlen. Az ember, minden ember, megroksad az élet terhe alatt, és végül összerokad az élet terhe alatt.

Ács Károly fordítása

Ez az esszé a szerző Mir i nemir című, a beográdi Nolit által 1957-ben kiadott könyvéből való. Az írások keletkezésének dátuma nincs feltüntetve.